

27 серпня виповнюється 60 років Юрієві Пелешенку – докторові філологічних наук, провідному науковому співробітнику Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Народився в Києві. 1973 р. вступив на філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчив 1978 р., здобувши фах філолога-славіста, викладача сербсько-хорватської мови та літератури. З 1978 по 1983 р. працював на посаді наукового співробітника Державного музею Т. Г. Шевченка. З 1984 р. – в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка,

де 1987 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: “Українська література XIV – XV ст. і другий південнослов’янський вплив”. 1997 р. здобув ступінь доктора філософії (PhD) у галузі літературознавства в Українському вільному університеті (Мюнхен, Німеччина), захистивши дисертацію “Творчість Григорія Цамблака в контексті української літератури пізнього Середньовіччя”. 2004 р. в Інституті літератури захистив докторську дисертацію “Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції”.

Автор монографій: “Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – початку XVI ст.” (Київ: Наукова думка, 1990), “Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. – (Київ: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2004; друге перероблене й доповнене видання – “Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті” (Київ: ВД “Стилос”, 2012)). Лауреат премії імені академіка Сергія Єфремова (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2005 р.).

Перу Юрія Пелешенка належать статті з історії давньої української літератури, шевченкознавства й компаративістики. Він член редколегії “Історії української літератури” у 12 томах, науковий редактор і один з авторів першого тому цього видання – “Давня література (X – перша половина XVI ст.)” (Київ: Наукова думка, 2013).

Редакція щиро вітає свого давнього автора, зичить йому міцного здоров’я й нових творчих успіхів.

**ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКІ ТА ЗАХІДНІ ВПЛИВИ
В КИЄВОРУСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ**

У статті вказано основні пам'ятки перекладного письменства, що ввійшли до складу киеворуської літератури в XI – першій половині XIII ст. Акцентовано увагу на південнослов'янському та західному векторах літературних впливів, що визначали своєрідність української середньовічної літератури.

Ключові слова: киеворуська література, християнство, впливи, багатовекторність.

Yuriy Peleshenko. South Slavic and Western influence in Kyivan Rus literature

The paper gives information about main records of translated texts, which became a part of Kyivan Rus literature of the 11th – the first half of the 13th cent. Special attention was paid to South Slavic and Western directions of literary influence which formed a specific character of Ukrainian Medieval literature.

Key words: Kyivan Rus literature, Christianity, influence, multiplicity

У перші роки свого існування українська середньовічна література мала яскраво виражений прикладний характер, що виявлялося, передусім, у її невідокремленості від віровчення. У киеворуський період письменство виконувало важливу ідеологічну функцію – поширення християнства серед народу.

Розповсюдження нової віри вимагало, насамперед, перекладів Святого Письма – Біблії та низки богослужбових книг. У цей час на Русі з'являється багата болгарська книжність, яку в епоху царя Симеона Великого (893 – 927 рр.) та його спадкоємців створили учні Кирила й Мефодія та їхня південнослов'янська школа. Більшу частину цієї книжності становлять переклади творів візантійської літератури. Через давньоболгарську літературу-посередницю візантійське письменство поширювалося на східнослов'янських землях.

Нагадаємо в цьому зв'язку, що нечисленні християнські громади існували в Києві ще за князів Аскольда, Ігоря та княгині Ольги. Цілком імовірно, що для літургійних потреб вони одержували книги з Болгарії та Моравії.

При доборі перекладів із грецької літератури південнослов'янські, а згодом і східнослов'янські книжники керувалися, насамперед, потребами Церкви, майже зовсім не торкаючись світських жанрів візантійського письменства. Однією із причин було те, що грецька мова не здобула таких функцій у православному регіоні, як латинська в Західній Європі, а тому східнослов'янські книжники не мали безпосереднього виходу як на сучасну візантійську літературу X–XII ст., так і на грецьку античну спадщину.

Водночас грецьке письменство доби Середньовіччя акумулювало спадок багатьох народів колишньої Римської імперії. Біблія, численні апокрифічні тексти, твори західних християнських авторів перейшли у православнослов'янське середовище завдяки грецькій літературі-посередниці.

Отож насамперед у болгарській редакції з'являються тексти Святого Письма, деякі з них із тлумаченнями; уся літургійна література; канонічні праці, серед яких Номоканон XIV титулів й, імовірно, Синодик у неділю Православ'я.

У цей час відомими на Русі стають твори християнських письменників теологічного, апологетичного, учительсько-аскетичного і проповідницького характеру. Ці твори збереглися в багатьох збірниках, зокрема, у так званому "Ізборнику Святослава" 1073 р., що спершу був перекладений із грецької для болгарського царя Симеона. Твори Іоана Златоуста стали відомими у збірниках "Златоструй", "Андріатіс"; грецькі зразки врочистого красномовства перекладені єпископом словенським Климентом Охридським у збірнику "Торжественик".

“Учительне євангеліє” з’явилося серед східних слов’ян у перекладі Костянтина Преславського, який також переклав полемічні твори проти аріанської єреси св. Афанасія Олександрійського.

На початку XII ст. під назвою “Слово о правой вѣрѣ” (або “Увѣріє”) Київська Русь уже мала догматичний твір Іоанна Дамаскіна, перекладений Іоанном Екзархом Болгарським. Агіографічні твори поширювались на киеворуських землях як у вигляді окремих житій святих, так і у складі Четій-Міней та Патериків; останні містили відомості щодо теорії і практики чернецтва.

Болгарська література-посередниця передала також тексти низки апокрифів, “Фізіолог”, деякі історичні твори, зокрема, Хроніку Іоанна Малали.

Поряд із пам’ятками візантійського походження в літературі Київської Русі XI – XII ст. були відомі твори болгарських і македонських авторів IX – X ст.: Іоанна Екзарха, Григорія Пресвітера, Климента Охридського, Наума Охридського, Чорноризця Храбра.

Розквіт писемності й літератури в Київській Русі літопис фіксує за князювання Ярослава Мудрого (1019 – 1054). Не виключено, що активну літературну діяльність у Києві в цей час проводили численні болгарські та македонські емігранти, які, напевне, шукали притулку на східнослов’янських землях після захоплення Болгарії Візантією [3, 64], і, можливо, перекладали.

Мабуть, саме в цей час на теренах Київської держави зародилася перекладацька школа. Один із найраніших відомих нині вітчизняних перекладів із грецької – Студійський устав Федора Студита, здійснений у 1070-х рр. на замовлення св. Феодосія Печерського.

Наприкінці XI – на початку XII ст. з’явилися киеворуські переклади Хроніки Георгія Амартола, “Лѣтописец вскорѣ” Царгородського патріарха Никифора, “Історія юдейської війни” Йосифа Флавія, “християнська топографія” Козьми Індикоплова, “Повість про Варлаама та Йоасафа”, а також низка агіографічних творів, зокрема, життя Андрія Юродивого, Стефана Сурозького, св. Георгія, Миколая Мирлікійського, Козьми й Дем’яна.

У XII ст. руські книжники переклали тлумачення старозаповітних книг Микити Іраклійського, апокрифи про Мойсея й Соломона, а також “Сказання Афродітїона”, “Олександрію Хронографічну”. До XIII ст. належать перекази “Оповіді про побудову св. Софії Царгородської” та “Фізіолога”. Не виключено, що за часів Київської Русі було перекладено “Повість про царя Адаріана”.

Киеворуські книжники, напевне, перекладали також оригінальні твори київських митрополитів-греків.

Перекладачі з грецької працювали не лише в Києві та Чернігові. У Галицько-Волинському князівстві було перекладено “Девгенієве діяння” та “Пчолу”.

Упродовж XI – XIII ст. з’явилися переклади й з інших мов. Зокрема, із сирійського оригіналу, напевне, було перекладено “Повість про Акіра Премудрого”, а з давньоєврейської – старозаповітну Книгу Естер та історичну книгу “Йосиппон”. (Щоправда, факт знання івриту киеворуськими книжниками не доведено).

Необхідно зауважити, що від перекладів і переписувачів патристичних, літургійних, церковно-правових текстів вимагали особливої точності. Натомість при перекладі історичних творів та повістей допускалося відносно вільне тлумачення тексту.

Пам’ятками візантійської та болгарсько-македонської книжності, що були принесені в Київську Русь першим південнослов’янським впливом, не обмежувався обсяг тодішньої перекладної літератури. Частина пам’яток письменства східне слов’янство одержувало із Західної Європи.

У Чехії й Польщі слов'янська традиція в літургії й писемності зберігалася протягом X – XI ст. Це підтверджує й деякі риси церковнослов'янської мови, що прийшла в Київську Русь із запровадженням християнства, яка крім суто південнослов'янської лексики містить чехізми й навіть полонізми.

Пам'ятки західного походження Київська Русь отримувала насамперед із Чехії, а головними посередниками в передачі на руські землі церковнослов'янських текстів були, напевне, чеські бенедиктинські монастирі [3, 41]. Малоімовірним виглядає припущення деяких учених, що чеські елементи потрапляли на Русь через Болгарію, де знайшли притулок учні Кирила та Мефодія після припинення в Моравії й Паннонії служби слов'янською мовою.

Отже, києворуська література збагатилася низкою пам'яток латинського походження через переклади церковнослов'янською мовою, що були зроблені в Чехії. Так із Заходу прийшли на Русь “Бесіди на Євангеліє” папи Григорія, апокрифічне Никодимове Євангеліє, “Сказання про Бенедикта Нурсійського”, Життя св. Віта, св. Аполінарія Равенського, папи Стефана I Римлянина, св. Анастасії Римлянки, св. Хрисогона Римлянина Аквилейського [7, 43, 95]. Відгомони чеських церковнослов'янських текстів відчутні в “Повісті временних літ”. Зокрема, Нестор-літописець у Початковому літописі використав текст “Паннонських житій”, а саме ті місця, де захищається слов'янська церковна служба. У складі цієї ж пам'ятки міститься західнослов'янське “Сказання про переклад книг”, де йдеться про діяльність Кирила й Мефодія. Воно було включене до тексту літопису під 898 р. Головним завданням цієї пам'ятки було довести, що основа Русі – плем'я полян – було тісно пов'язане із західними слов'янами – чехами, моравами, поляками, і то не лише спільним родоводом, а й писемністю та єдністю християнської віри, що на Заході бере свій початок від апостола Павла [9, 80-92]. Через чеське посередництво на Русь прийшла й латинська “Легенда Християна”.

Моравське походження мають переклад “Синагоги” Іоанна Схоластика, відомий на східнослов'янських землях із так званої Устюзької Кормчої XIII ст., а також найдавніший слов'янський “законник” – “Закон судный людем” (переклад візантійської “Еклоги”) і канонічний текст “Заповѣди святих отець” – керівництво із застосування церковних епітимій, відомий у численних молитвословах [3, 40].

У києворуську книжність органічно ввійшли й агіографічні твори чеського походження – житія св. Князя Вацлава – В'ячеслава і його матері св. княгині Людмили, які мали певний вплив і на розвиток вітчизняної оригінальної агіографії. У Новгородській Службовій Мінеї, датованій 1095 р., розміщено пам'ятку чеської гімнографії – “канон св. В'ячеславу” [1, с. 61]. Як установив Д. Чижевський [10, 71-86], Нестор-літописець у своєму “Житті Феодосія Печерського” використав латинську легенду про св. Вацлава Мантуанського єпископа Гумпольда. Характерно, що найдавніший із відомих текстів Несторового “Життя Феодосія Печерського” міститься у збірнику XII ст. поряд із житіями св. Мефодія і св. Віта. Ремінісценції “Життя св. Людмили”, що ввійшло до “Пролога”, відчутні в Несторовому “Читанні про Бориса і Гліба” та “Сказанні про св. мучеників Бориса і Гліба” [1, 63].

Незважаючи на мізерну кількість відомостей про церковнослов'янську книжність у Польщі, незаперечним залишається факт доволі тривалого існування відправи слов'янською мовою в Тинецькому монастирі біля Кракова. Саме там, на думку О. Соболевського, міг виникнути переклад богослужбового тексту, що зберігся в так званих Київських глаголичних уривках [6, 17-19]. У зв'язку з існуванням цієї пам'ятки В. Пархоменко стверджував факт хрещення князя Ярополка Святославовича (972–980) західними місіонерами [5, 158-170].

Із Західної Європи переходили в Київську Русь і деякі молитви. Приміром, із латинської мови перекладено комплекс молитов, що збереглися в українському збірнику другої половини XIII ст. Тут вирізняється молитва св. Григорія Двоєслова (папи Григорія Великого), де той звертається до апостола Петра як до хранителя ключів від Царства Небесного. Цьому ж авторові приписують і “Молитву о збавлении и от блуда, и о угашении плъти”, що збереглася в рукопису XI ст. [6, 13].

У “Молитві св. Трійці”, зокрема, поряд з іменами св. Кирила й Мефодія, Бориса і Гліба згадано чеського єпископа святителя Войтеха Празького, а також західнохристиянських святих Магнуша, Канута, Албана, Олафа і Ботулва, Канділа, Вікторії та п'ятьох римських пап.

Останній факт свідчить про ще один елемент західноєвропейського впливу – скандинавський. Адже в “Повісті временних літ” сказано, що багато варягів були християнами.

Д. Чижевський зауважував, що в київській літературі трапляються елементи скандинавського (варязького) походження. Зокрема, у “Повісті временних літ” скандинавське коріння мають легенда про смерть князя Олега від його коня, а також оповідь про помсту Ольги древлянам: київська княгиня наказала пустити на місто Іскоростень птахів, до яких було прив'язано запалену сірку. Не виключено, що й переказ про заснування Києва трьома братами має варязьке походження. І слов'яни, і скандинави-германці належать до індоєвропейців, а тому, гадав учений, наведені сюжети можуть бути частиною їхньої спільної спадщини [8, 38-42].

Варто додати також, що до тексту похвали князеві Володимирі зі “Слова про Закон і Благодать” київського митрополита Іларіона включено дещо перероблений літургійний вислів римо-католицької церкви: “Христос побѣди, Христос одолѣ, Христос въцарися, Христос прославися!” [2, с. 94]. Як свідчить Л. Мюллер, “готовність до запозичення західної літургічної формули в “Похвалі” Володимирові свідчить про екуменічний характер християнської віри Іларіона. Для нього, очевидно, не існувало протистояння Західної і Східної церков, яке безперечно виявило себе 1054 р. у схизмі між Римом і Константинополем” [4, 96].

Отож, наведені вище факти свідчать, що багатовекторність духовного простору Київської Русі визначала своєрідність українського письменства домонгольського періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кабанець С.* Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків найдавнішого часу // *Хроніка – 2000.* – 1999. – Вип. 25–26.
2. *Молдобан А.М.* “Слово о Законе и Благодати” Илариона. – Киев, 1984.
3. *Мошин В.О.* периодизации русско-южнославянских литературных связей // *ТОДРА.* – 1963. – Т.19.
4. *Мюллер Л.* Киевский митрополит Иларион: жизнь и творчество // *Мюллер Л.* Понять Россию: историко-культурные исследования. – Москва, 2000.
5. *Пархоменко В.* Начало христианства Руси (IX – X вв.). – Полтава, 1913.
6. *Соболевский А.* К хронологии древнейших церковнославянских памятников // *ИОРЯС.* – 1906. – Т.11. – Кн. 2.
7. *Соболевский А.* Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. – СПб., 1910.
8. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.
9. *Шахматов А.* Повесть временных лет и ее источники // *ТОДРА.* – 1940. – Т.4.
10. *Čyževský D.* Anklänge an die Gumpoldsgende des hl. Václav in der altrussischen Legende des hl. Feodosij und das Problem der “Originalität” der slavischen mittelalterlichen Werke // *Winer slavistisches Jahrbuch.* – Wien, 1950. – Bd.I.

Отримано 5 липня 2016 р.

м. Київ